

Сергій ЛУЧКАНИН, д-р філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0003-3318-6916

Researcher ID: AAD-2740-2020

e-mail: luchkanyn@ukr.net

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ – ПЕРЕКЛАДАЧ ФРАГМЕНТУ "ПРО ПРИРОДУ РЕЧЕЙ" ТИТА ЛУКРЕЦІЯ КАРА ТА П'ЯТИ ПОЕЗІЙ МІХАЯ ЕМІНЕСКУ

У статті розглядається малодосліджений і маловідомий аспект діяльності Максима Рильського – перекладача, а саме – його переклад фрагменту філософського твору Тита Лукреція Кара "Про природу речей" та п'яти перлин інтимної лірики класика румунської літератури Міхая Емінеску, що побачили світ у першому виданні його поезії українською мовою в Києві 1952 року. Охарактеризовано історико-культурний контекст появи перекладів, пояснено творчі уподобання перекладача, наведено паралелі з іншими перекладами та науковими дослідженнями. Детальний суто лінгвістичний аналіз перекладів – завдання на майбутнє, у цьому – перспективність статті.

Ключові слова: Максим Рильський, переклад, Тит Лукрецій Кар, Міхай Емінеску, типологія.

Вступ

У статті розглянуто переклади видатного українського письменника та перекладача Максима Рильського (1895–1964) фрагменту "Про природу речей" Тита Лукреція Кара (з латинської) та п'яти поезій класика румунської літератури Міхая Емінеску (1850–1889) (з румунської мови). Якщо про Рильського-перекладача з багатьох інших мов (польської, французької тощо) уже писали, його переклади з латинської та румунської мов охарактеризовано вперше.

У дослідженні застосовано культурно-історичний, порівняльно-історичний, дескриптивний і текстологічний методи аналізу пам'яток перекладного красного письменства.

Результати

Максим Рильський (1895–1964) – визнаний корифей українського художнього перекладу, яким займався з 1920-х років до останнього подиху, перекладав із більшості слов'янських мов, французької, італійської, іспанської, німецької, англійської, данської, норвезької, навіть турецької, написав чимало праць з теорії перекладу, наголошуючи на обов'язковому збереженні як "художньої домінанти" першотвору, так і найточнішому відтворенні змісту оригіналу, усіх особливостей його художньої форми. Вагомий перекладацький доробок Максима Рильського з багатьох мов уже привертав увагу дослідників (Григорія Вервеса, Максима Стріхи, Лади Коломієць та ін.), однак про його звернення до Лукреція Кара та Міхая Емінеску не писали. У цьому вбачаємо актуальність нашої статті.

Загальновизнано, що художній переклад – міст, що єднає народи, серця людей, сприяє взаєморозумінню, духовному збагаченню. Український художній переклад має тисячолітню історію, починаючи від перекладної літератури часів Київської Русі й аж до скарбів перекладацького світу ХХ – початку ХХІ ст. – Миколи Зерова, Михайла Драй-Хмари, власне Максима Рильського, Миколи Бажана, Леоніда Первомайського, Сави Голованіського, Миколи Лукаша, Василя Мисика, Григорія Кочура, Андрія М'ястківського, Андрія Содомори, Володимира Коломійця, Дмитра Чередниченка, Петра Осадчука, Віктора Баранова, Ольги Страшенко, Всеволода Ткаченка, Сергія Борщевського, Григорія Півторака, Анатолія Мойсієнка, Олександра Астаф'єва, Мойсея Фішбеяна, Максима Стріхи, Івана Мегели та багатьох інших. Уся історія поетичного перекладу, починаючи з крилатих висловлювань Цицерона, Горація, Квінтіліана й закінчуючи сучасністю, – це, по суті, відкрита чи прихована боротьба двох протилежних начал – буквализму (перекладу *ad litteram*) і вільного поводження з оригіналом. Про історію українського перекладу можна прочитати в ґрунтовних дослідженнях докторів філологічних наук Ісаєя Заславського, Віктора Коптілова, Роксолани Зорівчак, Олександра Чередниченка, В'ячеслава Карабана,

Лади Коломієць, Івана Мегели, Максима Стріхи, Тараса Шмігера, Юрія Мосенкіса та ін.

Власне, про Максима Рильського – перекладача – написано чимало, передусім як про геніального відтворювача французького та польського високохудожнього поетичного слова, а також *volens-polens* – і російського, адже з 1932 р. Рильський змушений був пристосовуватися до політичних обставин сталінської тоталітарної доби. Тому *об'єктом* нашого дослідження стали маловідомі переклади Рильського: фрагменту "Про природу речей" Тита Лукреція Кара (з латинської) та п'яти поезій класика румунської літератури Міхая Емінеску (1850–1889) (з румунської мови) (Рильський, 1985). Ці його переклади з латинської та румунської мов охарактеризовано вперше.

З історії класичної філології відомо, що з особливою силою вивчення класичних мов і античної літератури (а також історії, різних аспектів культури і т. п.) розгорнулося в СРСР після Другої світової війни 1939–1945 рр. і тривало десь до середини 1960-х рр. Що спонукало Сталіна (який, як відомо, узяв особисту участь у т. зв. "вільній лінгвістичній дискусії" 1950 р., опублікувавши у "Правді" кілька мовознавчих опусів, і навіть "висловлював думки" щодо трансформації латинської мови в романські мови (про що не побоявся сказати ще 1947 р. професор Київського університету Іван Шаровольський, який свого часу з латини (ренесансної) переклав українською мовою "Утопію" видатного гуманіста доби Відродження Томаса Мора) та його оточення (а за ними – і радянську офіційну класичну філологію) звернути свою увагу на античність? Висловимо припущення, що Сталіна переконали в можливості й доцільності використовувати латинську мову й прогресивні ідеї античної літератури для так званого "патріотичного й інтернаціонального виховання радянських людей", для атеїстичної пропаганди – з цього погляду надзвичайно "актуальним" став саме Тит Лукрецій Кар з його висловами *Tantum religio potuit suadere malorum* ("Скільки злодіянь могла нав'ясти релігія") і *Fecit deos primum timor* ("Богів вигадав передусім страх"); особливо популярними стають "патріотичні" крилаті латинські вислови (які широко починають вивчатися на відміну від дореволюційного часу до 1917 р. на

зразок Горацієвого *Dulc(e) et decorum (e)st pro patria mori* ("Солодко й почесно вмерти за батьківщину"; цю латинську сентенцію використав Михайло Грушевський у своїй промові 1918 р. біля Центральної Ради під час похорону крутянців – Героїв Крут) та подібні. Викладання латинської мови "модернізується", студентам пропонуються переклади латиною з радянських газет, наприклад, закликів до міжнародного свята 1 Травня, латинською мовою перекладаються навіть деякі популярні офіційні радянські масові пісні, окремі твори класичної літератури, на зразок "Бородино" Михайла Лермонтова. З античних авторів, крім згаданого Лукреція, особливо "шанованими" радянською класичною філологією 1940–1960-х рр. (та й пізнішого часу, хоча це вже не настільки яскраво і самоочевидно) стають Гомер (як "народний поет"), Есхіл (через виведений ним образ титана Прометея, що став розумітися ще з 1920-х рр. як символ борця проти гнобителів, який жертвує собою заради щастя народу, як Революціонер з великої літери, "найблагородніший святий і мученик у філософському календарі"), Геродот (адже він першим описав територію колишнього СРСР – Північного Причорномор'я), Лукіан "стихийний атеїст і матеріаліст"), Горацій (чи не через те, що "славословив" Октавіана Августа не гірш від уславлення "батька народів" офіційними радянськими письменниками; у сучасному літературознавстві існує думка про типологічну спорідненість класицизму й соціалістичного реалізму, що домінував у радянській художній культурі 1930–1980-х рр., поширився навіть (примусово) в культурі країн соціалістичної співдружності, де, однак, не набув такого розповсюдження), Федр (адже виходець із пригнобленого класу – рабів). Десь у січні-лютому 1946 р. Максим Рильський виконує переклад невеличкого фрагменту (починається словами оригіналу "Nec persectari primordia singula quaeque...", рядки 265–280) поеми Лукреція "Про природу речей", який, на жаль, не був тоді опублікованим, побачив світ лише 1985 р. в 11-му томі відомого "Зібрання творів у двадцяти томах" письменника й перекладача, культуролога (Рильський, 1985, с. 278). Варіант Рильського – це початок віршу з поеми "Про природу речей" ("De rerum natura") Тита Лукреція Кара, де подається віршований виклад

матеріалістично-атомістичної філософії Епікура (342–270 рр. до н.е.). Згідно з його вченням, існують лише матерія, що складається з незліченної кількості атомів, та пустота (порожнеча), що протистоїть їй; тобто, матерія безмежна, світи – нескінченні, всесвіт – безкрайї. При з'єднанні атоми створюють численні речі (предмети) (*de nihilo nihil fit* – "нічого з нічого не виникає"), різноманітність яких і складає природу, причому це відбувається без волі богів:

*Ясно довів я, що речі не можуть з нічого родитись,
Також не можуть, поставши, вони у ніщо обертатись...*

Повністю переклад усесвітньо відомої поеми Лукреція українською мовою побачив світ лише 1988 р. завдяки подвижництву "неокласика" наших днів – Андрія Содомори (Лукрецій, 1988), для порівняння наводимо його варіант:

*Не виникає ніщо, ми чіткіше простежити зможем
Роздумів наших предмет: відкіля кожна річ узялася,
Як, незалежно від волі безсмертних, усе протікає.*

("Про природу речей", I, 150–154; пер. Андрія Содомори)
(Лукрецій, 1988, с. 30).

Геніальні атомістичні передбачення Лукреція протягом віків жили прогресивну наукову думку, чимало запозичили в нього італійський філософ-пантеїст і поет Джордано Бруно, Френсіс Бекон, французький філософ-матеріаліст, математик і астроном П'єр Гассенді (1592–1655), видатний німецький філософ, що створив на об'єктивно-ідеалістичній основі систематичну теорію діалектики Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831).

Як відомо, після Другої світової війни 1939–1945 рр. Румунія насильницьки потрапила до радянської сфери впливу, а офіційний компартійний режим "заохочував" звернення до культури "нових братніх народів", зокрема – румунського, який після офіційної ліквідації монархії 30 грудня 1947 р. став на деякий час сателітом (умовним за часів "націонал-комунізму" Ніколає Чаушеску) тоталітарного СРСР. При всіх вадах соціалістичної системи в її межах культивувалося ознайомлення з культурами "братніх народів", звичайно, препарованими й

осмисленими відповідно тодішніх партійних ідеологем. Румунська культура до Другої світової війни була маловідомою в Україні, до 1934 р. навіть не існувало дипломатичних відносин між Румунією та СРСР. Можна згадати, що Михайло Коцюбинський працював у філоксерній комісії в Бессарабії, залишив кілька оповідань із життя румунів, пригноблених російським царатом після насильницької окупації царською Росією провінції 1812 р., Іван Нечуй-Левицький учителював у Кишиневі свого часу. Однак румунську літературу трохи знали лише в Західній Україні, зокрема, Іван Франко переклав (з німецькомовного перекладу) одну з найвідоміших румунських народних поем "Майстер Маноле", а Василь Щурат (1871–1948) першим звернувся до перекладу поезії Міхая Емінеску українською мовою. Варто зазначити, що кожен народ має по одному поету, який його уособлює, вбираючи в себе його почуття, помисли, сподівання. В українців таким поетом є Тарас Шевченко, в італійців – Данте, у поляків – Адам Міцкевич, у німців – Йоганн Вольфганг Гете, в англійців – Вільям Шекспір, у грузинів – Шота Руставелі, у французів – Віктор Гюго, в американців – Волт Вітмен. У румунського народу є Михайл Емінеску (15 січня 1850 – 15 червня 1889) – румунський національний поет, один із найбільших поетів світу, "останній представник європейського романтизму". У його ліричних творах відображаються народна психологія румунів, їхні предвічні традиції і звичаї, починаючи з античності й "легендарних віків", менталітет його власного народу у тісному зв'язку з філософськими роздумами про долю людства, національну і світову історію. Творчий геній цього великого письменника (навчався у Чернівцях, був в Одесі на лікуванні), біологічне існування якого тривало лише 39 років (як і майже всі великі романтики, Емінеску помер молодим), поетична творчість якого завершилася в 33 роки, у 1883 році, коли побачило світ перше і єдине прижиттєве видання поезій Емінеску, залишив, проте, майбутнім поколінням справжню скарбницю поезій. Михайл Емінеску прихильно ставився до української культури, міг вивчати в Чернівецькій гімназії й українську мову, знав творчість Михайла Драгоманова та

Івана Франка, тепло привітав вихід першої української газети в Чернівцях "Буковинська зоря" (1870). В Україні перші твори Емінеску українською мовою з'явилися друком 1902 року. Однак до їхнього перекладу українською мовою звернулися лише на початку 1950-х рр., очевидно, і тут був той-таки "соціальний наказ", тим більше, що водночас і румунською мовою стали активно перекладати Тараса Шевченка, відповідно, у дусі тогочасних ідеологем і партійних настанов. Перше видання окремою книгою Тараса Шевченка румунською мовою побачило світ у Бухаресті 1952 р. з передмовою тогочасного класика румунської прози Михайла Садовяну (1880–1961). "Менше ніж за два десятки років своєї творчої діяльності Михайл Емінеску проклав новий шлях у румунській поезії, – писав у передмові до першого українського видання творів поета в 1952 р. класик румунської прози ХХ ст. Михайл Садовяну. – Як відважний водолаз, він проникнув через товщі міфології до найчистіших джерел народної лірики й повернув її народові у вигляді прекрасно відшліфованих діамантів народної душі багатьох віків. Народ, який давав творчу наснагу поетові, в його понятті втілювався не в образах нікчемних «патріотиків», а в образах тих, що з закованими в кайдани руками були зображені на колоні Траяна в Римі; тих, що своєю кров'ю окропили рідну землю, захищаючи її на чолі з дакським вождем Децебалом від римських завойовників. Сила і краса його поетичних шедеврів постали з глибини незгасаючих подвигів далекого минулого" (Емінеску, 1952, с. 5). "Для взаємності" у Києві того самого 1952 р. українською мовою вперше виходить збірка поезій Міхая Емінеску, переклади здійснено за підрядниками, бо, хоча серед перекладачів є чимало видатних українських поетів, але вони не знали доволі рідкісної на той час румунської мови – Терень Масенко, Косянтин Басенко, Абрам Кацнельсон, Ярослав Шпорта, Володимир Сосюра, Василь Швец (друг і сусід видатного українського діяча й перекладача з румунської мови Володимира П'янова (1920–2005)), який добре володів румунською мовою, яку вивчив на фронті, перебуваючи в Румунії. П'ять поезій Міхая Емінеску до цього видання переклав і Максим Рильський – "Коли німіють, гаснучи, думки..." ("Când însuși glasul gândurilor tace"),

"Надворі осінь..." ("Afară-i toamnă, frunză -mprăștiată..."), "Роки пройшли, багато літ мине..." ("Sunt ani la mijloc și -ncă mulți vor trece"), "Тебе в мовчанні потай я любив..." ("Iubind în taină am păstrat tăcere"), "Літа минають..." ("Trecut-au anii ca nori lungi pe șesuri..."). Останні два переклади було передруковано в другому (розширеному) виданні поезій Міхая Емінеску українською мовою 1974 р. (Емінеску, 1974), передмову до якого написав письменник та перекладач із румунської Андрій М'ястківський (1924–2003), а коментарі – видатний український румуніст Станіслав Семчинський (1931–1999). Максим Рильський переклав перлини саме інтимної лірики Емінеску Міхая Емінеску називають співцем справжнього, чистого й світлого кохання, що становить основний нерв його творчості й наріжний камінь в історико-філософській концепції єдності й боротьби протилежностей – добра і зла. Варто наголосити: кохання Міхая Емінеску до цілком земної жінки Вероніки Мікле під пером поета узагальнюється до піднесеного людського почуття, яке випробовує кожну людину на щирість і одухотворення справжньої краси. Максим Рильський, який був змушений особливо в період "пізнього сталінізму" часто-густо писати різні "оди" на замовлення, хотів виявити, очевидно, хоча б у перекладах справжню "жагу душі", своєрідну "мандрівку в молодість" через переклади перлин інтимної лірики румунського класика, "Лучаферула" ("Ранкової Зорі") румунської літератури.

Висновки

Отже, Максим Рильський – не лише видатний перекладач з польської, французької, італійської, іспанської та багатьох інших мов, а й блискучий відтворювач глибин філософської думки латинською мовою Тита Лукреція Кара та "співця боротьби й любові румунського народу" Міхая Емінеску. Українському неокласикові вдалося як вдало донести основну філософську ідею Лукреція ex (de) nihilo nihil fit ("нічого з нічого не виникає"), так і дог-шем інтимної лірики Емінеску, хоч і присвяченій переважно цілком реальній земній Музі Поета, але яка набула справжнього глибинного філософського узагальнення. Лінгвістичний аналіз поетичних перекладів Максима Рильського з латини та румунської ще попереду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Емінеску, М. (1952). *Поезії*. Держлітвидав.
Емінеску, М. (1974). *Поезії*. Дніпро.
Лукрецій, Тит (1988). *Про природу речей*. Дніпро.
Рильський, М. (1985). *Зібрання творів у 20 т. Т. 11. Поетичні переклади*.
Наукова думка.

REFERENCES

- Eminescu, M. (1952). *Poems*. Derjlitvydav [in Ukrainian].
Eminescu, M. (1974). *Poems*. Dnipro [in Ukrainian].
Lucretius, Titus Carus. (1988). *De rerum natura*. Dnipro [in Ukrainian].
Rylskyi, M. (1985). *Zibranna tvoriv u 20 t. T. 11*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 03.06.25

Прорецензовано / Revised: 01.07.25

Схвалено до друку / Accepted: 02.09.25

Serhii LUCHKANYN, Doctor of Philology, Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0003-3318-6916

Researcher ID: AAD-2740-2020

e-mail: luchkanyn@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MAKSYM RYLSKYI – TRANSLATOR OF THE FRAGMENT "ON THE NATURE OF THINGS" ("DE RERUM NATURA") BY TITUS LUCRETIUS CARUS AND FIVE POEMS BY MIHAI EMINESCU

The article examines a little-researched and little-known aspect of the work of Maksym Rylskyi as a translator, namely his translation of a fragment of the philosophical work of Titus Lucretius Carus "On the Nature of Things" ("De rerum natura") and five pearls of intimate lyrics by the classic of Romanian literature Mihai Eminescu, which were published in the first edition of his poetry in Ukrainian in Kyiv in 1952. The historical and cultural context of the appearance of translations is characterized, the creative preferences of the translator are explained, parallels with other translations and scientific research are given. A detailed purely linguistic analysis of translations is a task for the future, and this is the perspective of the article.

Keywords: *Maksym Rylskyi, translation, Titus Lucretius Carus, Mihai Eminescu, typology.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.